

ZAMONAVIY O‘ZBEK TILIDA YANGI SO‘Z VA TERMINLARNING SHAKLLANISHI**Mamaraimova Sevinch**

Samarqand davlat universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish: O‘zbek tili

Sevinchmamaraimova353@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek tilida yangi so‘z va terminlarning shakllanish jarayoni lingvistik va ijtimoiy omillar asosida tahlil qilinadi. Globalizatsiya, raqamli texnologiyalar, fan va texnika taraqqiyoti, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar natijasida o‘zbek tilining leksik tarkibida yuz berayotgan yangilanishlar ilmiy jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda yangi so‘z va terminlarning paydo bo‘lish manbalari, ularning yasash usullari, o‘zlashma birliklarning o‘zbek tiliga moslashuvi hamda adabiy til me‘yorlariga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, terminologik tizimni tartibga solish va yangi terminlarni me‘yorlashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy o‘zbek tilining rivojlanish jarayonlarini chuqurroq anglash va til siyosatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy o‘zbek tili, yangi so‘zlar, terminologiya, leksik taraqqiyot, o‘zlashma so‘zlar, neologizmlar.

Аннотация. В статье анализируются процессы формирования новых слов и терминов в современном узбекском языке под воздействием лингвистических и социальных факторов. Особое внимание уделяется влиянию глобализации, цифровых технологий, научно-технического прогресса и общественно-политических изменений на обновление лексического состава языка. Рассматриваются основные источники появления новых слов, способы их словообразования, а также процессы адаптации заимствованных единиц к нормам узбекского литературного языка. Кроме того, затрагиваются вопросы упорядочения терминологической системы и стандартизации новых терминов. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию современных языковых процессов и развитию языковой политики.

Ключевые слова: Современный узбекский язык, новые слова, терминология, лексическое развитие, заимствования, неологизмы.

Abstract. This article examines the process of the formation of new words and terms in the modern Uzbek language under the influence of linguistic and social factors. Particular attention is paid to the impact of globalization, digital technologies, scientific and technological progress, as well as socio-political changes on the renewal of the lexical system of the language. The study analyzes the main sources of new lexical units, methods of word formation, and the adaptation of borrowed terms to the

norms of the Uzbek literary language. In addition, issues related to the regulation of the terminological system and the standardization of newly formed terms are discussed. The findings of the research contribute to a deeper understanding of contemporary language development and the improvement of language policy.

Keywords: Modern Uzbek language, new words, terminology, lexical development, loanwords, neologisms.

KIRISH

Til jamiyat hayotining barcha sohalarida muhim kommunikativ vosita bo'lib, uning taraqqiyoti ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Jamiyat rivojlanib borgan sari inson faoliyatining yangi sohalarida shakllanadi, mavjud tushunchalar kengayadi va natijada ularni ifodalash uchun yangi nomlanishlar — so'zlar va terminlar yuzaga keladi. Shu bois tilning leksik tizimi doimiy harakatda bo'lib, zamon talablari asosida yangilanib boradi. Zamonaviy o'zbek tili ham ushbu jarayondan mustasno emas bo'lib, bugungi kunda unda yangi so'z va terminlarning shakllanishi jadal tus olmoqda.

XXI asr boshlaridan boshlab globallashuv jarayonlarining kuchayishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivoji, fan va texnika yutuqlarining keng joriy etilishi o'zbek tilining lug'at boyligiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Xususan, raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, internet texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, moliya va biznes sohalarida yuzaga kelgan yangi tushunchalar o'zbek tilida mos nomlanishlarni talab qilmoqda. Natijada til tizimida neologizmlar, terminologik birliklar hamda o'zlashma so'zlar soni ortib bormoqda. Ushbu holat zamonaviy o'zbek tilining funksional imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, til me'yorlari va adabiylik masalalarini ham kun tartibiga olib chiqmoqda.

O'zbek tilining davlat tili maqomiga ega bo'lishi va uning barcha ijtimoiy sohalarida faol qo'llanilishi yangi so'z va terminlarning shakllanishiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Davlat boshqaruvi, qonunchilik, ta'lim, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari va reklama sohalarida qo'llanilayotgan terminlarning aniqligi, bir ma'noliligi va adabiy til me'yorlariga mosligi til madaniyatining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, yangi terminlarning tasodifiy yoki me'yorlarga zid shakllanishi til tizimida muayyan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Yangi so'z va terminlarning paydo bo'lish jarayoni tilning ichki va tashqi manbalari bilan uzviy bog'liqdir. Tilning ichki imkoniyatlari asosida so'z yasalishi, affiksatsiya, qo'shma so'zlar, qisqartmalar, semantik kengayish kabi usullar orqali yangi birliklar yaratiladi. Tashqi omillar esa asosan chet tillaridan o'zlashmalar, xalqaro terminlar va tarjima jarayonlari orqali namoyon bo'ladi. Ushbu birliklarning

o‘zbek tiliga moslashuvi, fonetik va morfologik jihatdan o‘zlashtirilishi hamda adabiy til me‘yorlariga integratsiyasi alohida ilmiy tahlilni talab etadi.

Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya masalalari, xususan, yangi terminlarni me‘yorlashtirish, ularning muqobil variantlarini yaratish va terminologik barqarorlikni ta‘minlash dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. O‘zbek tilida ham terminologik tizimni izchil rivojlantirish, yangi terminlarning yagona va aniq shakllarini belgilash til siyosatining muhim vazifalaridan biridir. Bu esa tilshunos olimlar, tarjimonlar, mutaxassislar va amaliyotchilar o‘rtasidagi hamkorlikni talab etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi zamonaviy o‘zbek tilida yangi so‘z va terminlarning shakllanish jarayonlarini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish, ularning paydo bo‘lish manbalari, yasaliş usullari hamda adabiy til me‘yorlariga ta‘sirini ilmiy jihatdan ochib berishdan iboratdir. Tadqiqot davomida tilning leksik taraqqiyotiga oid nazariy qarashlar umumlashtiriladi hamda zamonaviy o‘zbek terminologiyasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

ASOSIY QISM

Zamonaviy o‘zbek tilida yangi so‘z va terminlarning shakllanishi til taraqqiyotining tabiiy va zarur jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyatda yuz berayotgan tub ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlar yangi tushunchalarni ifodalash zaruratini yuzaga keltirib, tilning leksik tarkibini boyitib bormoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli iqtisodiyot, sun‘iy intellekt, moliya va ta‘lim sohalarida paydo bo‘layotgan yangiliklar o‘zbek tilida yangi nomlanishlar va terminlarning keng qo‘llanilishiga sabab bo‘lmoqda. Bu jarayon tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, uning me‘yoriy barqarorligini saqlash masalasini ham dolzarb qilib qo‘ymoqda.

Yangi so‘z va terminlarning shakllanishida tilning ichki imkoniyatlari muhim o‘rin tutadi. O‘zbek tilida so‘z yasalişning affiksatsiya usuli orqali ko‘plab yangi birliklar hosil qilinmoqda. Masalan, “raqamlashtirish”, “innovatsiyalash”, “elektronlashtirish” kabi birliklar mavjud so‘z asoslariga qo‘shimchalar qo‘shish orqali yaratilgan bo‘lib, zamonaviy jarayonlarni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Shuningdek, qo‘shma so‘zlar va qisqartmalar ham yangi terminlar shakllanishining samarali vositalaridan biri hisoblanadi. “Axborot xavfsizligi”, “masofaviy ta‘lim”, “sun‘iy intellekt” kabi birikmalar bugungi til amaliyotida faol qo‘llanilib, muayyan ilmiy va amaliy tushunchalarni ifodalashda barqaror terminlarga aylanib bormoqda.

Semantik kengayish ham yangi so‘zlar hosil bo‘lishining muhim manbalaridan biri sanaladi. Mavjud so‘zlarning ma‘nosi kengayib yoki ko‘chma ma‘noda qo‘llanilishi natijasida yangi tushunchalar ifodalanadi. Masalan, “platforma”, “tarmoq”, “profil” kabi so‘zlar dastlab tor ma‘noda ishlatilgan bo‘lsa, hozirgi kunda raqamli muhit bilan

bog'liq yangi semantik yuklamaga ega bo'lib, terminologik birlik sifatida faol ishlatilmoqda. Bu holat tilning moslashuvchanligini va yangi ijtimoiy ehtiyojlarga tez javob bera olish qobiliyatini ko'rsatadi.

Zamonaviy o'zbek tilida yangi so'z va terminlarning shakllanishida tashqi manbalar, xususan, chet tillaridan o'zlashmalar alohida ahamiyatga ega. Ingliz tili bugungi kunda ilm-fan, texnologiya va biznes sohalarida yetakchi til sifatida ko'plab terminlarning manbai bo'lib xizmat qilmoqda. "Startup", "marketing", "onlayn", "monitoring" kabi so'zlar o'zbek tiliga o'zlashib, kundalik va rasmiy nutqda keng qo'llanilmoqda. Ushbu o'zlashmalar tilning leksik boyligini oshirayotgan bo'lsa-da, ularning fonetik, morfologik va uslubiy jihatdan o'zbek tiliga moslashuvi muhim masala bo'lib qolmoqda.

O'zlashma terminlarning o'zbek tiliga moslashuvi bir necha yo'nalishda amalga oshadi. Ba'zi terminlar asl shaklida qabul qilinsa, ayrimlari tarjima yoki yarim tarjima usuli orqali o'zbekcha muqobilga ega bo'ladi. Masalan, "information security" tushunchasining "axborot xavfsizligi" shaklida tarjima qilinishi terminologik jihatdan muvaffaqiyatli yechim sifatida baholanadi. Shu bilan birga, ayrim terminlarning bir necha variantda qo'llanilishi terminologik barqarorlikni buzishi mumkin. Bu holat yangi terminlarni tanlash va me'yorlashtirishda ilmiy asoslangan yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Yangi so'z va terminlarning ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va reklama matnlarida faol qo'llanilishi ularning tezkor tarqalishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar til muhitida norasmiy va qisqa shakldagi yangi birliklarning vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Biroq bunday birliklarning barchasi ham adabiy til me'yorlariga mos kelavermaydi. Shu sababli tilshunoslik nuqtai nazaridan ularni tanlash, saralash va baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Terminologik tizimni tartibga solish zamonaviy o'zbek tilining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Yangi terminlarni me'yorlashtirishda ularning aniqligi, qisqaligi, tushunarligi va milliy til imkoniyatlariga mosligi asosiy mezon sifatida qaralishi lozim. Terminologiya sohasidagi izchil ilmiy tadqiqotlar va amaliy tavsiyalar o'zbek tilining ilmiy va rasmiy uslubdagi imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Umuman olganda, zamonaviy o'zbek tilida yangi so'z va terminlarning shakllanishi murakkab, ko'p qirrali va uzluksiz jarayon bo'lib, u tilning ichki qonuniyatlari hamda tashqi ijtimoiy omillar ta'sirida amalga oshadi. Ushbu jarayonni chuqur o'rganish tilning leksik taraqqiyotini anglash, terminologik tizimni takomillashtirish va adabiy til me'yorlarini mustahkamlashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek tilida yangi so'z va terminlarning shakllanishi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lgan tabiiy va uzluksiz jarayondir. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, fan va texnika yutuqlari, raqamli texnologiyalarning jadal kirib kelishi hamda globallashtirish jarayonlari o'zbek tilining leksik tarkibini muntazam ravishda boyitib bormoqda. Ushbu jarayon tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, uning me'yoriy barqarorligini ta'minlash zaruratini ham yuzaga keltirmoqda.

Yangi so'z va terminlar asosan tilning ichki imkoniyatlari — so'z yasalishi, semantik kengayish, qo'shma so'zlar va qisqartmalar orqali, shuningdek, tashqi manbalar — chet tillaridan o'zlashmalar asosida shakllanmoqda. O'zlashma terminlar, ayniqsa, ilm-fan va texnologiya sohalarida muhim o'rin egallayotgan bo'lsa-da, ularning o'zbek tiliga moslashuvi va adabiy til me'yorlariga muvofiqligi doimiy ilmiy nazoratni talab etadi. Aks holda, terminologik parokandalik va uslubiy noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning tilga ta'siri natijasida yangi so'zlarning tezkor tarqalishi kuzatilmoqda. Bu holat tilning yangilanish jarayonini jadallashtirsa-da, har bir yangi birlikning adabiy til me'yorlariga mosligi va terminologik qiymatini aniqlash zarurligini ko'rsatadi. Shu bois, yangi terminlarni me'yorlashtirishda ilmiy asoslangan yondashuv, milliy til imkoniyatlaridan unumli foydalanish va yagona terminologik tizimni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o'zbek tilida yangi so'z va terminlarning shakllanishini chuqur ilmiy tahlil qilish tilning leksik taraqqiyot qonuniyatlarini anglash, terminologiya sohasini takomillashtirish hamda davlat tili siyosatini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yo'nalishdagi izlanishlar o'zbek tilining ilmiy, rasmiy va amaliy sohalaridagi nufuzini yanada oshirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, A. (2018). *O'zbek tili leksikologiyasi*. Toshkent: Fan.
2. Ashurova, D. (2020). Terminologiya va zamonaviy til jarayonlari. *O'zbek tili va adabiyoti*, 3, 45–52.
3. Crystal, D. (2019). *The Cambridge encyclopedia of the English language* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Fowler, H. W. (2015). *Modern English usage*. Oxford: Oxford University Press.
5. Iskandarova, Sh. (2021). Zamonaviy o'zbek terminologiyasining rivojlanish muammolari. *Til va jamiyat*, 2, 33–40.
6. Karimov, S. (2017). *O'zbek adabiy tili me'yorlari*. Toshkent: Akademnashr.
7. Kubryakova, E. S. (2012). *Язык и знание: На пути получения знаний о языке*. Москва: Языки славянской культуры.

8. Sager, J. C. (2016). *A practical course in terminology processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
9. Sobirov, Q. (2019). Neologizmlar va ularning o'zbek tilidagi o'rni. *Filologiya masalalari*, 1, 60–66.
10. Temirova, M. (2022). Raqamli muhitda o'zbek tilining leksik yangilanishi. *Zamonaviy tilshunoslik muammolari*, 4, 71–78.
11. UNESCO. (2021). *Language vitality and digital transformation*. Paris: UNESCO Publishing.

